

Лінгвокультурний концепт *Common Sense* у художній літературі ХХ століття

Роботу виконано на кафедрі теорії і практики перекладу ЧНУ ім. Юрія Федьковича

Досліджено понятійну основу лінгвокультурного концепту *Common Sense* та проаналізовано способи його вербалізації в художньому тексті для створення мовного портрета концепту. Визначено концептуальне поле, що містить не тільки сам концепт, й можливі асоціації, об'єктивовані супровідними словами.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт, мовна картина світу, вербалізація, концептуальне поле.

Єсипенко Н. Г. Лингвокультурный концепт *Common Sense* в художественной литературе ХХ века.

Исследуется понятийная основа лингвокультурного концепта *Common Sense* и анализируются пути его вербализации для создания языкового портрета концепта. Определяется концептуальное поле, которое включает не только сам концепт, но и возможные ассоциации, объективированные сопроводительными словами.

Ключевые слова: лингвокультурный концепт, языковая картина мира, вербализация, концептуальное поле.

Yesypenko N. G. Linguocultural Concept *Common Sense* in the Works of Fiction of the XXth Century.

The notional basis of the linguocultural concept *Common Sense* and the ways of its verbalization in the text of fiction have been analyzed and studied for the creation of the language image of the concept. The conceptual field which includes not only the concept itself but possible associations objectivized by the adjoining words has been defined.

Key words: linguocultural concept, language world view, verbalization, conceptual field.

Постановка наукової проблеми та її значення. Концепти – це смислові кванти людського буття. Вони виникають у свідомості людини, ґрунтуючись на знанні та набутому досвіді людства загалом. Як усі ідеальні сутності, концепти потребують матеріальної репрезентації за допомогою слів, фразем, словосполучень, текстів. Однією з головних особливостей концептів В. І. Карасик, С. Г. Воркачов, А. Вежбицька називають їхнє звернення до культури [2; 3; 5; 9]. Ю. С. Степанов вважає, що концепти є певною формою існування культури. Вони утворюються в процесі поділу мовної картини світу на мікросвіти, що відображають різні відомі людині ситуації [6, 40]. На думку М. Ф. Алефіренко, людина сприймає світ крізь призму культури як сукупності текстів [1, 29]. Тексти є продуктом людської діяльності, в яких відображаються особливості мовної свідомості як фундаментальної категорії філософії культури. До культурно-когнітивної особливості художнього тексту відносять складну архітектоніку його смислового змісту, що визначається асоціативно-образним і символічним характером мислення автора [1, 28]. А це, у свою чергу, робить більш **актуальною** проблему когнітивно-культурної інтерпретації смислу, виявлення інтенціонального змісту, декодування лексико-семантичного вираження лінгвокультурних концептів у художньому тексті.

Мета дослідження – виявлення понятійної основи лінгвокультурного концепту *Common Sense* на основі тлумачень словникових дефініцій лексеми *Common Sense* та аналіз способів його вербалізації в художньому тексті для створення мовного портрета концепту. Використовується методика моделювання концептуального поля, що містить не тільки сам концепт, й можливі асоціації, об'єктивовані супровідними до концепту словами, які виражають культурно-історичні, дискурсивні, індивідуально авторські особливості. Статистичний аналіз з використанням формули χ^2 дає змогу отримати об'єктивні дані про розподіл лексико-граматичних одиниць у концептуальному полі. **Матеріалом** дослідження слугують художні твори англосовієтської літератури ХХ ст. **Завданнями** дослідження є корпусна вибірка лексеми *Common Sense* та слів-супровідників у художньому тексті, їхній аналіз та моделювання концептуального поля.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Концепт *Common Sense* дослідники визначають як культурний концепт, що є найбільш яскравим виразником національного характеру англійців [7, 162]. Проте предметно-образна сторона цього концепту та його вербалізація не так широко вивчена, як в інших культурних концептах. Аналіз словникових дефініцій дає можливість визначити понятійну основу концепту.

Серед проаналізованих дефініцій із сучасних словників англійської мови можемо виокремити шість характерних ознак Common Sense: 1. Sound practical judgment; 2. The ability to think and behave in a reasonable way and to make good decisions; 3. Normal good sense in practical matters, gained by experiences in life, not by special study; 4. The natural intelligence or understanding; 5. The basic level of practical knowledge and judgment that we all need to help us live in a reasonable and safe way; 6. The intuitions that according to the school of Scottish philosophy are common to all mankind [10–15].

Ранжирування ознак залежить від частоти їх згадування у словниковому тлумаченні. Отже, Common Sense для англійців – це, насамперед, розумне практичне судження та здатність думати й поводитися розважливо і приймати правильні рішення. Англійська практичність є національною рисою, тому Common Sense містить у собі раціональне мислення в практичних питаннях, що набувається з досвідом. Окрім досвіду як чинника формування здорового глузду в дефініціях зазначається природний розум та розуміння. Сполучною ланкою між досвідом та вродженими розумовими здібностями як прояв здорового глузду є рівень практичного знання, що допомагає жити виваженим і безпечним способом. Інтуїція також є складником Common Sense.

Проаналізуємо синонімічний ряд лексеми Common Sense для уточнення і виявлення найхарактернішої ознаки понятійної бази концепту. В тлумачних словниках і тезаурусах запропоновані такі синоніми: *acumen, caliber, capacity, comprehension, cuteness, depth, discernment, experience, good sense, gumption, horse sense, instinct, intelligence, judgement, levelheadedness, logic, mother wit, native intelligence, profundity, prudence, rationality, reason, reasonableness, sagacity, sanity, sapience, savvy, sense, solidity, understanding, wisdom* [12; 14; 15]. Тлумачення значень усіх синонімів надає нам можливість об'єднати лексеми в групи, відповідно до окремої понятійної характеристики Common Sense: 1) Sound practical judgement – *judgement, gumption, sense, reasonableness, sanity, good sense, horse sense, prudence*. 2) The ability to think and behave in a reasonable way and to make good decisions – *comprehension, sagacity, depth, savvy, levelheadedness*. 3) Normal good sense in practical matters, gained by experiences in life, not by special study – *logic, capacity, rationality, solidity*. 4) The natural intelligence or understanding – *discernment, intelligence, understanding, cuteness, reason, profundity, caliber, mother wit, native intelligence, acumen*. 5) The basic level of practical knowledge and judgment that we all need to help us live in a reasonable and safe way – *wisdom, sapience, experience*. 6) The intuitions that according to the school of Scottish philosophy are common to all mankind – *instinct*.

Згідно з кількістю синонімів, відповідних кожному із шести характеристик Common Sense, найбільш проілюстрованими є характеристики вроджених розумових здібностей (10 синонімів) і здорового практичного судження (8 синонімів). Здатність думати і поводитися розумно для прийняття правильних рішень (5 синонімів) та відчуття практичності (4 синоніми) займають проміжну позицію за кількістю синонімічних одиниць. Найменш вагомими виявилися понятійні характеристики практичного знання (3 синоніми) й інтуїції (1 синонім).

Проведений аналіз понятійної основи концепту Common Sense за ранжируванням словникових дефініцій та кількості синонімів показав, що для англійців Common Sense виражається здатністю правильного практичного судження та вродженими розумовими здібностями, що дозволяють думати й діяти раціонально для прийняття найоптимальніших рішень.

Наступний крок нашого дослідження – виявлення об'єктивації концепту Common Sense у художньому тексті, що уможливить порівняння понятійної основи, зазначеної у словникових статтях, і образно-асоціативної бази, яку створив письменник у певну соціально-культурну епоху.

Для визначення шляхів вербалізації концепту в тексті слід вирішити питання відповідності семми і концепту. Часто науковці ставлять поняття семми як основної інтегральної одиниці змісту, лінгвокультурні концепти і комунікативні конструкти в один ряд. При такому підході семми і концепти як носії інформації в слові мають перетинатися. Семми (структури мовної семантики) здатні виражати інформацію, яку концепти (когнітивні структури) не вмщують. Але це суперечить аксіомам когнітивної семантики, які стверджують, що саме мовна семантика репрезентує когнітивні знання не в повному обсязі, а вибірково – лише ті, що потрібні для певного мовномисленнєвого акту. Отже, прямого однозначного способу переходу когнітивних структур у структури мовної семантики немає [1, 249]. Вважаємо, що одна семма не повністю репрезентує когнітивну інформацію, лише сполучуваність слова імені-концепту з іншими словами у тексті відображає смисловий зміст когнітивної структури, відтворюючи образні, оцінні й довербальні смислові конфігурації, значущі для конкретного концепту в заданому творі.

Кількісний аналіз вживання лексеми Common Sense та її синонімів у 12 романах британської й американської літератур засвідчив певний розподіл лексичних одиниць (див. табл. 1).

Як видно з табл. 1, у проаналізованих творах американської літератури концепт Common Sense набув більш частотного вираження за допомогою імені концепту common sense, sense, good sense (66 лексичних одиниць) та синонімів (100 одиниць) порівняно з британськими творами (31 та 86 слів відповідно). Прослідковується відмінність також у вживанні синонімів лексеми Common Sense: в американських романах автори використовують ширший спектр синонімічного ряду, ніж у британських, проте основним синонімом до Common Sense в обох лінгвокультурах вважають розум (у британських текстах Intelligence – природній, вроджений, а в американських Wisdom – набутий з досвіду чи освіти) та розуміння (Understanding).

Для визначення образів, що утворюють концептуальне поле Common Sense у художніх творах, супровідні слова добиралися за методом британського лінгвіста J. R. Firth (1890–1960): не менше 10 слів з кожного боку від слова-імені концепту [8, 160]. Дібрані іменники поділено на 22 семантичні класи, дієслова і прикметники – по 16 класів. Найбільш вживаними виявилися іменники, що позначають *почуття/емоції* (358 одиниць), *абстрактні поняття* (149), *гроші/матеріальні цінності* (114), *час/вік* (111), *фізичний стан/хворобу* (92), *дію* (86), *людей* (88), *транспорт* (79), *ментальну сферу* (50). Серед класів дієслів найчастотнішими є: *фізична дія* (316), *буття* (231), *розумова діяльність* (179), *володіння/втрата* (175), *рух/переміщення* (150), *спілкування* (140), *модальність* (142), *стосунки* (138), *відчуття/емоції* (106), *надбання* (106). 3-поміж прикметників автори частот використовували лексеми на позначення *емоцій* (119), *позитивної оцінки* (121), *фізичного стану* (89), *міри/довжини/форми/розміру* (81), *негативної оцінки* (80), *приналежності* (47), *віку* (43). Кількісне переважання цих семантичних класів, супровідних до імені концепту слів, надає змогу визначити образи, що розкривають суть досліджуваного концепту. Насамперед, виокремлюємо людину, яка, володіючи здоровим глуздом, сприймається позитивно (прикметники *позитивної оцінки*), а людина, яка втрачає характерні розумні якості, зумовлює негативне ставлення (прикметники *негативної оцінки*). Common Sense належить до емоційної сфери, вважають автори, про що свідчать семантичні класи трьох проаналізованих частин мови: *почуття/емоції* в іменників, *відчуття/емоції* в дієслів і *емоцій* у прикметників. Наявність Common Sense пов'язується з розумом, тому серед іменників виокремлюються *ментальна сфера* і серед дієслів *розумова діяльність*, що повністю відповідає словниковому тлумаченню. Співвіднесення Common Sense з навичками практичної діяльності виражається і в словникових дефініціях, і в романах. Іменники на позначення *грошей/матеріальних цінностей*, *дії*, дієслова *володіння/втрати*, *надбання* й прикметники *приналежності* входять до образних характеристик вербалізованого авторами ХХ століття концепту Common Sense. Заслугує на увагу те, що здатність здорового глузду в художніх творах тісно пов'язана із фізичним здоров'ям людини, про що не згадується у словниках. Серед супровідних слів фіксуємо іменники *фізичного стану/хвороби*, дієслова *фізичної дії*, *буття* та прикметники *фізичного стану*. Отже, образна сторона концепту Common Sense, відтворена у романах за допомогою слів-супровідників до імені концепту, містить у собі п'ять основних образів.

Таблиця 1

Кількісний розподіл лексичних одиниць на позначення Common Sense у творах

Британські автори			Американські автори		
автор	слово-ім'я концепту	синоніми	автор	слово-ім'я концепту	синоніми
Iris Murdoch “The Italian Girl”	Common sense (1) Good sense (1) Sense (6)	Judgement (1) Logic (1) Understanding (1) Depth (1)	S. Lewis “The Main Street”	Sense (8)	Intelligence(3) Wisdom (1) Logic (1) Capacity (1) Understanding (9)
James Joyce “Ulysses”	Common sense (3) Sense (7)	Intelligence (16) Wisdom (9) Gumption (1) Understanding (6)	G. Stein “Three Lives”	Common sense (3) Sense (30)	Intelligence (2) Wisdom (30) Understanding (5)

S. Maugham "The Moon and Sixpence"	Sense (4)	Intelligence (4) Wisdom (3) Understanding (2)	N. H. Lee "To Kill a Mocking Bird"	Good sense (1) Sense (8)	Wisdom (2) Capacity (1) Caliber (1) Understanding (3)
Muriel Spark "Memento Mori"	Common sense(1) Sober sense (1) Sense (3) Period-sense (1)	Intelligence (3) Understanding (1) Capacity (1) Logic (1)	T. Morrison "The Bluest Eye"	Sense (2)	Wisdom (1) Understanding (2) Reasonableness (1) Comprehension (1)
Virginia Woolf "To the Lighthouse"	Good sense (2) Sense (4)	Intelligence (2) Wisdom (3) Judgement (2) Capacity (1) Understanding (2) Depth (1)	E. Hemingway "For Whom the Bell Tolls"	Sense (8)	Intelligence (3) Wisdom (1) Understanding (3) Capacity (1) Reason (2)
D. H. Lawrence "The Rainbow"	Common sense (3) Sense (8)	Intelligence (8) Wisdom (1) Logic (1) Capacity (5) Comprehension (1) Understanding (8)	S. Fitzgerald "Tender is the Night"	Common sense (5) Sense (1)	Intelligence (3) Wisdom (6) Judgement (5) Understanding (2) Profundity (1) Logic (6) Rationality (1) Depth (2)
Всього	31	86	Всього	66	100

Проте визначення частоти вживання лексичних одиниць не достатньо, адже тоді ми не знаємо, чи дійсно частота вживання семантичних класів у творах того чи іншого письменника суттєво перевищує деяку теоретично очікувану величину. Тому для достовірного квантитативного аналізу кількісних даних ми використаємо критерій хі-квадрат (χ^2). Найпоширенішою формулою для обчислення χ^2 є формула [4, 35]:

$$\chi^2 = \sum \frac{(O - E)^2}{E},$$

де O – наявні (емпіричні) величини; E – теоретично очікувані; знак \sum означає суму.

З усіх отриманих величин χ^2 для подальшого аналізу вибрано тільки ті величини, де фактичні частоти вживання тієї чи іншої частини мови перевищують теоретично очікувану величину. Згідно з підрахунками у романі Ф. Фіцджеральда перевищення теоретично очікуваної величини знаходимо у чотирьох класах: прикметники – дія, виконана над об'єктом (21,58 χ^2), іменники – стосунки/спілкування (3,87 χ^2), ментальна сфера (5,31 χ^2), дієслова – розумова діяльність (8,99 χ^2). Розуміння Common Sense як наявності розумових здібностей знаходимо також у Е. Хемінгуея та М. Спарк, у яких дієслова розумової діяльності набули показників 6,88 χ^2 та 8,15 χ^2 відповідно. Образи людей пов'язуються з Common Sense у двох письменників С. Люїса (іменники на позначення людей 6,52 χ^2) та Г. Стайн (іменники на позначення людей 3,86 χ^2). Емоційну сферу концепту підкреслюють С. Моєма (іменники почуття/емоції 14,60 χ^2 , дієслова відчуття/емоції 9,05 χ^2 і прикметники емоції 4,02 χ^2) і Д. Лоуренса (дієслова відчуття/емоції 5,49 χ^2). У романах Т. Моррісон і В. Вульф супровідними словами з високими показниками χ^2 виявилися ознаки здоров'я, виражені дієсловами фізіологічної дії (10,80 χ^2) і (20,17 χ^2) відповідно; іменниками фізичного стану/хвороби у творі В. Вульф (11,85 χ^2) та Д. Лоуренса (11,67 χ^2); прикметники фізичного стану (4,05 χ^2) у романі А. Мердок. Практичність, як ознака Common Sense, зображена у творах Х. Лі (дієслова надбання 21,15 χ^2), С. Люїса (іменники на позначення грошей/матеріальних цінностей 4,74 χ^2) і Г. Стайн (іменники позначення грошей/матеріальних цінностей 4,63 χ^2 , дієслова володіння/втрати 82,55 χ^2). Цікавими є семантичні класи, за якими стоять образи, що розкривають особливості індивідуально-авторської картини світу і залежать від того, які мисленнєві образи в словесній тканині художнього твору

втілені у вигляді концептів. Такі супровідні іменники, як позначення зброї, транспорту, установ у романі Е. Хемінгуей, підкреслюють важливість уміння, бажання/небажання користуватися Common Sense за умов воєнних дій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У процесі побудови структури концепту відбувається класифікація, підведення під ту чи іншу смислову категорію осмисленої інформації. У разі вербалізованої структури концепту Common Sense семантичний клас співвідноситься зі смисловою категорією, а осмислену інформацію містять супровідні слова. В межах концепту смисли, виражені супровідними словами, уточнюються і модифікуються залежно від культурних реалій, описаних у романі. Понятійна основа, зазначена в словникових дефініціях, й образна сторона концепту, яку створив автор у конкретному творі, мають спільні й відмінні характеристики. Вербалізована структура концепту Common Sense виявилася на декілька характеристик ширшою, ніж понятійна структура словникових тлумачень. Такий результат пояснюється тим, що в основі кожної культури лежить своя система предметних значень, соціальних стереотипів, когнітивних схем. Інваріант образу світу – концепт – зумовлюється соціально випрацюваними значеннями, що лежать в його основі, а за словом, що репрезентує концепт, заховано живу клітинку образу світу конкретної культури.

Перспективним видається дослідження концепту в діахронічному зрізі задля виявлення шляхів формування сучасного його розуміння носіями англійської мови та культури.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка : учеб. пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта, 2010. – 288 с.
2. Воркачев С. Г. Вариативные и ассоциативные свойства телеономных лингвоконцептов / С. Г. Воркачев. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 214 с.
3. Карасик В. И. Языковые ключи / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – 406 с.
4. Левицкий В. В. Статистическое изучение лексической семантики : учеб. пособие / В. В. Левицкий. – Черновцы : ЧГУ, 1989. – 156 с.
5. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования / [под общ. ред. проф. С. Г. Воркачева]. – Волгоград : ВолГУ, 2007. – 400 с.
6. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Яз. рус. культуры, 1997. – 824 с.
7. Цветкова М. В. Английское / М. В. Цветкова // Межкультурная коммуникация : учеб. пособие. – Н. Новгород : Деком, 2001. – С.158–184.
8. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language / David Crystal. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 488 p.
9. Weirzbicka Anna. Introduction / Anna Weirzbicka // Understanding Cultures Through Their Key Words: English, Russian, Polish, German and Japanese. – New York : Oxford University Press, 1997. – P. 1–31.
10. Longman Dictionary of Contemporary English / edit. N. D. Turton, J. Brian Heaton. – Boston : Pearson ESL, 2003. – 1968 p.
11. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners / edit. Joanna Turnbull, Diana Lea. – Boston : Macmillan Education, 2007. – 1872 p.
12. Merriam-Webster's Collegiate Thesaurus / Corporate Author. – New York : Merriam-Webster, 1994. – 894 p.
13. Oxford Advanced Learner's Dictionary / edit. A.S.Hornby. – Oxford : Oxford University Press, 2010. – 1796 p.
14. Random House Webster's Unabridged Dictionary. – New York : Random House Reference, 2005. – 2256 p.
15. The Living Webster Encyclopedic Dictionary of the English Language. – Chicago : The English-Language Institute of America, 1982. – 1158 p.

Статтю подано до редколегії
14.04.2011 р.